

ПРОБЛЕМИ ФІЛОЛОГІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 811.161.2:373

DOI: 10.31891/2415-7929-2019-17-5-12

ЦАРАЛУНГА І. Б.

Хмельницький національний університет

СЛОВОЗМІННА ВАРІАТИВНІСТЬ ІМЕННИКІВ У ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ XV СТ.

Статтю присвячено проблемі варіативності іменникових форм, зафіксованих у церковнослов'янських текстах української редакції XV ст. Аналіз мови релігійних пам'яток засвідчив, що варіативність іменникових флексій зумовлена тісною взаємодією іменників різних основ, яка була спричинена українським народнорозмовним впливом і дотриманням норм традиційної орфографії.

Ключові слова: писемна пам'ятка, релігійний стиль, іменник, відмінювання, варіативність, флексія, діалект.

TSARALUNGA I.

Khmelnitsky National University

INFLECTIONAL VARIATION OF NOUNS IN OLD CHURCH SLAVONIC TEXTS OF THE UKRAINIAN REDACTION OF THE 15TH CENTURY

The article covers the problem of noun forms variation recorded in Old Church Slavonic texts of the Ukrainian redaction of the 15th century. The analysis of the vocabulary of religious monuments of the 15th century shows that the noun inflections variation is caused by the close interaction of nouns of different stems, which was caused by Ukrainian folk-colloquial influence, and observance of traditional spelling standards.

*There is a general tendency for integration and unification of the different types of declension and creation of a new system of noun declensions in Ukrainian language. Inflection variations are represented by analogical noun inflections with *ŭ- stem in genitive, dative, and locative noun case singular, nominative, and genitive noun case plural of the former *ō, *jō-stems. The influence of the nouns with *ā, *jā-stems on noun forms with ō, *jō- and *ŷ-stems.*

*Numerous examples of colloquial expressions influence cannot be consistently reflected in Old Church Slavonic texts due to the specific character of the functional style and the small number of preserved written monuments of the Ukrainian redaction. However, the appearance of new features in ancient manuscripts invariably indicates on their presence in colloquial speech, which was a constant condition for the penetration of new linguistic features into the written monument. We record linguistic entanglements that were widespread in Ukrainian written monuments of the late Middle Ages and are still preserved in Ukrainian dialects. In particular, we note the cases of usage of inflections -ови in nouns of masculine and neuter gender in dative case singular, due to the long standing influence of nouns with *ŭ-stem peculiar to modern southwestern dialects, since inflection -y of this grammatical form is rarely used in northwestern dialects. Variation of inflections -ий/-ей in the genitive case plural reveals ancient area of colloquial phenomena.*

Keywords: written monument, religious functional style, noun, declension, variation, inflection, dialect.

Актуальність дослідження. На українських землях упродовж тисячолітньої історії функціонували релігійні осередки: як відомо, християнство ширилося українськими містами уже з VIII – IX ст., а 988 року Володимир Великий охрестив Київ. Кирилична книга, яка прийшла на терени Київської держави разом із християнством, була пов'язана з церквою і християнською літературою.

Традиційною в українському мовознавстві постає думка про церковнослов'янську основу релігійних текстів XV ст. За поширеною теорією диглосії, у Київській Русі паралельно функціонували дві літературно-писемні мови – старослов'янська (слов'яноруська), яка під впливом живої мови кінця XI ст. набула низку місцевих українських фонетичних, граматичних і лексичних прикмет, та староукраїнська мова, що базувалася на народній мові [22, с. 4-8; 1, с. 6; 14, с. 418; 19, с. 10-12; 20, с. 45-46; 4, с. 86]. Не можна відкидати тверджень про давньоболгарське походження релігійних пам'яток, поширених на українських теренах в XI – XII ст. Зокрема, А. Стаменова зазначає: „В інших слов'янських і неслов'янських країнах розповсюджуються списки богослужбових і близьких до них текстів, перекладені чи створені давньоболгарською мовою. Так формуються її редакції (ізводи, локальні типи), наприклад, моравська, хорватська, сербська, ... українська, білоруська, влахо-молдавська. Вони пов'язані спільною давньоболгарською мовною основою, але різняться вторинними етнічними локальними нашаруваннями у результаті функціонування в іншомовному середовищі” [21, с. 29].

Варто взяти до уваги й класифікацію давньокиївської літературної мови В. Русанівського. Дослідник пропонує відмовитися „...від конкуруючих у наш час теорій, згідно з якими ситуація із старослов'янською і руською мовами визначається або як диглосія, або як білінгвізм”, і зауважує, що носії цієї літературної мови – це ті самі люди: князі, їхнє військо, духовне оточення, тому і старослов'янська, і староруська – це різновиди тієї самої літературної мови, яка складалася, на думку мовознавця, з трьох

функціональних стилів: високого (конфесійна, ораторська література), середнього (літописи, художня література) та зниженого („Руська Правда”, грамоти) [19, с. 12].

Культурне життя українського народу, який перебував у межах Литовської держави та Корони Польської, зазнавало значного впливу західноєвропейських церковних реформ, коли наближення церковнослов'янської мови до живої народнорозмовної, спрямоване на перехід від застарілого, майже незрозумілого широкому колу читачів до більш живого, набуло органічного осмислення й досягло особливого розмаху.

Аналіз останніх джерел. У написанні іменникових форм у богослужбових книгах аналізованого періоду виявляється тісний зв'язок літературно-писемної мови того часу з народним мовленням. Загалом варіанти іменникових форм в українській літературній мові й у говорах зумовлені, на думку дослідників, складним історичним процесом переходу від колишніх типів відмінювання за основами до відмін за граматичними родами [12, с. 59]. Простежується тенденція до об'єднання парадигм іменників одного роду з різною основою і розвитку варіативності форм з подальшим витісненням одних флексій та зміцненням інших: „Давньоруська мова епохи перших писемних пам'яток демонструє розвинуту систему синонімічних флексій у різних відмінково-числових формах. Об'єднання парадигм навколо "сильних" типів відмінювання супроводжувалося розвитком широкої варіативності форм з обмеженням чи уникненням родової синонімії” [7, с. 12].

У морфологічній системі релігійних текстів XV ст., з одного боку, досить широко використовували традиційні флексії, з іншого, – все частіше поставали нові закінчення, властиві народнорозмовній практиці. За спостереженнями І. Чепіги, „...старі форми є даниною книжній традиції або старослов'янському оригіналові, новіші вже широко вживалися в мові ділової писемності, куди вільніше проникали народнорозмовні варіанти, а з середини XVI ст. поширилися і в перекладних конфесійних текстах” [23, с. 231]. Відтак у богослужбових пам'ятках спостерігаємо своєрідну еволюцію граматичної системи мови, зокрема, розвиток іменникових форм.

Постановка проблеми. На шляху формування лексико-граматичних класів слів і їхніх граматичних категорій, становлення новітніх парадигм змінних частин мови, вироблення чинних способів словотворення граматична структура мови зазнала значних змін, відображених у текстах релігійних писемних пам'яток.

Мета статті – дослідити явище варіативності іменникових форм, зафіксованих у церковнослов'янських текстах української редакції XV ст., встановити й обґрунтувати причини такої варіативності, визначити місце мовного паралелізму у формуванні української літературно-писемної мови.

Виклад основного матеріалу. Родовий відмінок однини. Родовий відмінок однини іменників чоловічого роду репрезентує хитання закінчень: творець *закону*, але *гр[а]дника* XV ст., Ап, 72. Значна кількість фіксацій флексії *-у (-ю)* в Р. в. однини іменників чоловічого роду різних відмін виявлена у Четь: *входу*, *бобоу* соухаго, *ω(т) голоду*, *ч(с)тного постѣ*, ни тли. ани *червю н[а]ть* і под. Четья, 60; *в[л]троу*, *дароу*, *закону*, *запахоу*, *клопотоу*, *полку*, *скарбоу*, *часоу* тощо [5, с. 262].

Тексти „Ізмарагду”, написані у 1462-1496 рр. на Поліссі [6, с. 307-308; 26, с. 509], відображають певні поплутання закінчень у зазначеній формі: *покою* Изм. № 488, 150, поряд із: *града* Изм. № 488, 55, *Рима* Изм. № 488, 226, *бес троуда* Изм. № 488, 41, *паде(т) не маючи по(д)пора* Изм. № 488, 235 зв., *бес порока* Изм. № 488, 46 тощо, як і в Євангелії 1411 року з Кам'янки-Струмилової: *ба*, *гда*, *спѣа* КСЄ, 210 зв., *Іоанна* КСЄ, 1, *мира* КСЄ, 35, 57, 130, *страха* КСЄ, 208 зв., *хл[в]ба* КСЄ, 118, *часа* КСЄ, 39 та ін., проте: *рокѣ* КСЄ, 210 зв.

В Ужгородському Півустві абсолютну більшість у Р. в. однини складають іменники чоловічого і середнього роду **ѡ*, -**јѡ*-основ із закінченням *-а (-а)*, зокрема, назви істот: *Костантина* УП, 18 б, *Мартемьяна*, *Мелентіа*, *митрополита*, *Никифора*, *Харлампиа* УП, 151 а, *мытарА* УП, 173 а, *ω(т)цѣ* УП, 151, *творца* УП, 65 б тощо; назви неістот: *с вечера* УП, 181 а, *ω(т) востока*, *оустава* УП, 156 б, *гр[в]а*, *живота*, *оума* УП, 9 а, *ω(т) лица* УП, 12 б, *марта*, *м(с)ца* УП, 101 а, *ω(т) сна* УП, 16 б, *со оутра* УП, 181 а, *шюма* волны УП, 11 а, *ω(т) языка* УП, 120 а та ін., під впливом яких іменник давньої основи на -**ѣ* набув закінчення *-а*: *сѣа* бжїа УП, 65 б. Натомість іменник основи на -**ї* зазнав дії **ѣ*-основ: *ω(т) лица аженю* УП, 12 б. Мукачівський Псалтир XV ст. теж репрезентує варіативність флексій іменників у Р. в. однини: *испотока* МП, 109, *бес порока* МП, 14, *разоума* МП, 31, але: *в[л]доу* МП, 142, *в[л]троу* МП, 17, 82, *лжкоу* МП, 59, *огню* МП, 67 і под.

Еволюцію іменника в Р. в. однини простежуємо в інших богослужбових пам'ятках XV ст., зокрема в стародруці 1491 року закінчення *-а* використано у назвах неістот: *винограда*, *въстока*, *гласа*, *ω(т) запада*, *с[в]ера* Тр, 68, *канона*, *лова* Тр, 157 зв., *ω(т) лжка* Тр, 182 зв., *оцта* Тр, 40 зв., *сѣбора* Тр, 100 зв., *часа* Тр, 69 зв., *хл[в]ба* Тр, 57 зв. та ін.; у назвах осіб: *ω(т) Адама* Тр, 48 зв., 93, *угоумена*, *попа* Тр, 69, *отрока* Тр, 45 і под., пор. також: *сѣа* Тр, 142 зв. Закінчення *-оу (-ю)* вживається в назвах неістот: *врата градоу* Тр, 57 зв., *законоу* вл(д)ка Тр, 126, *в[л]ждитель мироу* Тр, 42 зв., *дверь раю* Тр, 100 зв. тощо.

Поплутання закінчень іменників колишніх **ѡ*, **јѡ*-основ та іменників **ѣ*-основ широко засвідчене і в пам'ятках наступного століття, зокрема, у Крехівському Апостолі: *греха* – *греху*, *закону* – *закона*, *листа* – *листу*, *розуму* – *розума*, причому І. Огієнко знаходить флексію *-у (-ю)* переважно в назвах неживих речей:

вчинку, звичаю, гріху, дьму, мозку, плоду, раю, сну, ячменю та багато ін., флексію *-а (-я)* – у назвах істот та в іменниках, що позначають конкретні предмети, точно визначені об'єкти: *каменя, избавителя, Ноя, пана, полудня, птаха, сто(л)ця* тощо [17, с. 316-317]. Процес змішування флексій досить виразно представлений у Пересопницькому Євангелії, зокрема іменники виступають у манускрипті то із закінченням *-у (-ю)*, то з *-а (-я)*, а саме: назви на означення рідини: *кваса – квасоу, оцта – оцтоу*; назви часових проміжків: *в[л]а – в[л]оу, часа – часоу* [11, с. 47-48]; назви на означення збірності *народа – народоу*; ойконіми: *Капер'наоума – Капер'наоумоу, Назарета – Назаретоу*; назви явищ природи: *в[л]ра – в[л]роу, громоу, дож'да* і под. [406, с. 38].

Форми Р. в. однини з обома закінченнями були загалом властиві церковнослов'янським текстам української редакції, створеним у кінці XVI – XVII ст., і почасти представлені в межах однієї пам'ятки: *гробѣ – гроба* (Тріодь Цвітна, 1631), *дѣхѣ – дѣа* (Острозька Біблія, 1581) та ін. [3, с. 21].

Давальний відмінок однини. У тексті Четьї в Д. в. однини іменників колишніх основ на *-*ѡ, -*јѡ* та на *-*ї* варіативність форм зумовлена вживанням закінчень *-ови (-еви)*, переважно в назвах істот: *ворогови, гѣви, змиеви, Маноеви, Моис[л]ви, моужєви, Ноеви, огневи, Петрови* та ін. [5, с. 269], що було властиво, за спостереженнями дослідників, для галицьких пам'яток, хоча трапляється у документах з інших територій, а сьогодні вживається в західнополіських та галицько-подільських говорах [27, с. 109; 8, с. 94]. Аналогічні поплутання бачимо в Апостолі: *повинуитеса бѣи – бѣоу*, ще пор.: *дьяволоу, злостраданію, долготерпенію* XV ст., Ап, 72, в інших рукописах, імовірно, галицько-волинського походження: *кесифов[л] ЄС, 202 зв., лвови, моужови* Изм. № 488, 31 зв.-32, *Ноеви* Изм. № 488, 86 – *архьерез, Григорію* Изм. № 488, 226, ко *грѣбѣ* КСЄ, 200 зв., ко *морю* КСЄ, 72, *плотѣ* Изм. № 488, 235 зв., *совершителю* КСЄ, 210 зв., *соп[л]нікоу* Изм. № 488, 27 зв., *хѣбѣ* КСЄ, 210 зв., *цѣрю* Изм. № 488, 6 зв.; пор.: ко *домоѣ* КСЄ, 138.

У стародруках XV ст. фіксуємо аналізоване явище: *гѣи* Тр, 57, *дѣови* Тр, 136 зв., *мирови* Тр, 74, 135, 153 зв., *оут[л]ителеви* Тр, 168 та ін., поряд із: *боу* Тр, 51, *вѣсходоу* Тр, 161, кь *вѣходоу* Тр, 53, *Гавріілоу* Тр, 84 зв., *громоу* Тр, 175 зв., *дѣоу* Тр, 142, *животоу* Тр, 177, *Костантинѣ* Тр, 151, *ликоу* Тр, 48, *мироу* пропов[л]ите Тр, 100 зв., кь *Моисею* Тр, 55 зв., *пастырю* Тр, 129 зв., *Пилатѣ* Тр, 36 зв., *родоу* Тр, 40 зв., *родителю* Тр, 147, *слоухоу* Тр, 46, *оученикоу* Тр, 83, *цалмоу* Тр, 49, *ходатаицѣ* Тр, 103 зв. та ін.; також наслідки впливу іменників **ѡ, -*јѡ*-основ відображають форми Д. в. однини іменників з основою на *-*ї* : *сѣоу* Тр, 59, *домоу* Тр, 84.

У релігійних текстах із закарпатських теренів теж виявляємо поплутання, викликані взаємодією іменників різних давніх основ, насамперед – в Ужгородському Півустві: *ѡ(т)цю* УП, 9 а, *сліцю* УП, 142 б, *т[л]у* УП, 86 б, *ддению* УП, 68 б – *гѣи* УП, 10 б, *гр[л]ови* УП, 143 а, *мирови* УП, 40 а, 142 а і под.; у Мукачівському Псалтирі успадковані давні форми: *вѣсклик[л]е боу* МП, 97, *животоу* моемѣ МП, 26, *стопи цѣкоу* исправатса МП, 36, але під впливом іменників **ѡ, -*јѡ*-основ: *домоу* МП, 126.

Варто зауважити, що обидва типи закінчень – *-ови (-еви)* та *-у (-ю)* – фіксують у релігійних текстах наступного століття. І. Чепіга наголошує, що в Пересопницькому Євангелії вони вживаються незалежно від категорії істоти чи неістоти: *Аврамови – Аврамоу, в[л]рови – в[л]роу, мирови – мироу, агневи – агню* і т. д. [24, с. 39]. Описуючи мовні особливості Житомирського Євангелія 1571 року, І. Огієнко зазначив, що іменники у формі давального на *-ови (-еви)*, *-ові (-еві)* вживалися рідше, ніж на *-у (-ю)*, проте досить послідовно: *днєві, мужові, отцеві, Пилатові, родові, сынови* і под., і піддержувались не тільки живою українською мовою, але й церковнослов'янською традицією [16, с. 30].

Форми іменників Д. в. однини на *-ови (-еви)* дослідник виявив також у Крехівському Апостолі, переважно – в назвах істот: *львови, орачови, учителеви, фараонові, Яковові* і багато под., хоча завдяки своїй поширеності, стверджує мовознавець, закінчення *-ови (-еви)* захопило й назви неістот: *законові, концеві, лихтарові, ол-єви, розумові* тощо; натомість етимологічне закінчення *-у (-ю)* колишніх **ѡ, *јѡ*-основ збереглося під впливом північноукраїнських говорів: *брату, духу, збавителю, князю, м-сецу* та ін., відтак у мові пам'ятки дуже часті дублети: *ангелови – ангелу, Исусови – Исусу, законові – закону, пожиткові – пожиткову* і под. [17, с. 319-320].

Орудний відмінок однини. О. в. однини іменників чоловічого роду відображає тенденцію до поширення закінчень твердої групи на іменники м'якої групи: *немноги(м) дномѣ*, *миноувѣшим дномѣ* Четья, 63, *ел[л]а(м)* УП, 70 б, *Мжеамѣ* Изм. № 488, 111, пор. також і в манускриптах наступного століття: *архіереамѣ, господарѣ(м), зеведеѣ(м), монсеамѣ, товаришѣ(м)* [24, с. 40]; *д[л]ичом* [17, с. 322]. Про наявність форм О. в. з *-омѣ* при основах на м'який приголосний у церковнослов'янських текстах української редакції, створених у кінці XVI – XVII ст., пише й О. Білих: *елеомѣ, Іереомѣ, Моисіомѣ* та ін., які пояснює впливом української мови [3, с. 28]. Окрім того, у зазначеному відмінку простежуємо вплив іменників **ѡ, -*јѡ* основ на іменники чоловічого і середнього роду інших основ: *медомѣ* Тр, 36 зв., *огнемѣ* Тр, 45, сь *аслатемѣ* Тр, 59, *словомѣ* УП, 9 а, *т[л]омѣ* УП, 9 а.

Місцевий відмінок однини. У текстах досліджуваного періоду словозмінна варіативність зумовлена паралельними написаннями іменників чоловічого і середнього роду в М. в. однини: по *житю* Изм. № 488, 55 – во *житѣи* ЄС, 32 зв., в *мир-* УП, 64 а – оу *мироу* Изм. № 488, 11 зв. і под. Традиційно іменники давньої основи на *-*ѡ, -*јѡ* у твердому різновиді набували закінчення *--*: на *свое(м) м-ст-* УП, 68 б, при *Пилат-* УП, 66 а, вь *ров-* МП, 87, у *чертоз-* ЄС, 2 зв. та ін., а також унаслідок зміни **ѣ > и* в Апостолі

простежуємо флексію *-и*: вь *закони*, вь *м-сти* Ап, 69, 72-73; у м'якому різновиді іменники давньої основи на **-ō*, **-jō* – закінчення *-и (-ы)*: в *забыти* оума УП, 9 а, в *моры* КСС, 73, вь *мори* Тр, 41, при *моры* КСС, 76, вь *бод-ниш* ЄС, 165 зв., вь *см-р-ниш* ЄС, 49 тощо, але: во *Камени-* КСС, 210 зв.

Закінчення іменників **й*-основи в зазначеній грамаітичній формі впливає на форми іменників **ō*, **jō*-основ: вь *домУ* Тр, 137 зв., але: по *брегоУ* КСС, 25, 75 зв., во *годоу*, *і миру* Изм. № 488, 31, по *морв* Изм. № 488, 41, по *јбычаю* КС, 85, на *соуду* 1489, Четгя, 60, вь *пиру* Изм. № 488, 99 зв., по *преданию* УП, 68 б, в *роду* Изм. № 489, 127, на *ряду* МП, 118 та ін.

Характерна особливість іменників середнього роду в текстах Мукачівського Псалтиря – редукція *и* в закінченнях М. в. однини, що зумовило варіативні написання: вь *испов[д]ани* МП, 98 – вь *испов[д]ани* МП, 94, а також: вь *весели* МП, 67, вь *вид[д]и* МП, 88, вь *обили* МП, 29, вь *прогн[д]ани* МП, 94, вь *см[д]ени* МП, 118, вь *тим[д]и* МП, 68 тощо. Дуже рідко спостерігає такі закінчення в іменниках середнього роду на *-ье* І. Керницький у пам'ятках XVI ст.: ω *вста(ни)*, на *предмести* [9, с. 75]. Натомість значно консеквентніше представлені такі форми в мові Крехівського Апостола: на *вигна(ни)*, *виде(ни)*, *збаве(ни)*, *приклада(ни)*, у якому панівним для М. в. однини все ж було закінчення *-ю*: *возва(ни)ю*, *лома(ни)ю*, *начи(ни)ю*, *обира(ни)ю*, *слуха(ни)ю*, унаслідок чого простежується варіативність: *везе(ни)и* – *везе(ни)ю*, *молча(ни)и* – *молча(ни)ю*, *обреза(ни)и* – *обреза(ни)ю* тощо, яка свідчить, на думку І. Огієнка, що боротьба давніх форм на *-и* та нових на *-ю* ще не закінчилася [17, с. 327].

Кличний відмінок. Кл. в. іменників чоловічого роду репрезентує закінчення *-е*, первісно властиве іменникам чоловічого роду на *-*ō*: *агньче* Тр, 43, *Борисе*, *Гл-бе*, *книже* УП, 166 б, *brate* Изм. № 489, 20, *друже* Тр, 36 зв., *книже* Изм. № 489, 164, *Ларијне* Изм. № 488, 17, *ј(т)че* УП, 9 а, *св-тодавче* Тр, 70 зв. і под. Знаходимо форму Кл. в. на *-ю* іменників *-*jō*-основ, що з'явилася, мабуть, під впливом іменників на *-*й* [2, с. 47]: *врачю* Тр, 127, *вьсецр-ю* Тр, 74 зв., *избавителю* Тр, 53 зв., *коню* Изм. № 488, 192, *обновителю* Тр, 170, *оучтлю* УП, 156 б, *дчителю* Тр, 36, *црю* Тр, 48 зв. тощо. В. Німчук зарахував такі написання до найраніших випадків вирівнювання основи іменників на *-*jō*: имиса за мою голову *прироженцю* мои [15, с. 60]. Ця правописна традиція була підтримана і переписувачами наступних століть, пор. у Крехівському Апостолі: *королю*, *неприятелю*, *Тимоюею* [17, с. 322].

Називний відмінок множини. Словозмінна варіативність іменників широко представлена формами множини. Традиційна флексія *-и* іменників чоловічого роду в Н. в. множини замінюється на флексію *-ы*, запозичену від форм З. в. множини: *прр(о)кы* Ап, 72 поряд із: *вразі твои* УП, 10 б, *гр[д]иници* УП, 199 а, *мчїи* УП, 166 б, *одченици* КСС, 181, *законници* Тр, 41, *отроци* Тр, 93, 152, *сцїенници* Тр, 41, пор. також у Пересопницькому Євангелії XVI ст: *знакы*, *оучинкы*, *хл[д]бы* тощо [24, с. 40]. Зміна флексії *-и > -ы* дуже широко представлена в Крехівському Апостолі, що дає змогу І. Огієнкові стверджувати про завершеність цього процесу: *валы*, *дары*, *жарты*, *ставы*, *чары* та багато ін., хоча зафіксовано й церковнослов'янські форми з пом'якшенням приголосного *к > ц*: *гр[д]иници*, *нам[д]тници*, *пророци*, *противници*, *роскошници* [17, с. 329].

Закінчення *-ове (-еве)*, перейняте від іменників **й*-основ, знаходимо в текстах, створених на Закарпатті: *попове* УП, 68 б, *гадове* УП, 70 б; у Кракові: *врачеве* Тр, 99, *родове* Тр, 49, *дарове* Тр, 181, *чинјеве* Тр, 160 зв.; на Волині: *б-сове* Изм. № 488, 7, 30, 47 зв., *вльхове* Изм. № 488, 6, *вранове* Изм. № 488, 44, 47 зв., 227 зв., *гласове* Изм. № 488, 235, *дарове* Изм. № 488, 28 зв., *жидове* Изм. № 488, 164 зв., *лвове* Изм. № 488, 14 зв., *попове* Изм. № 489, 74 тощо, пор.: *сїаѡве* Тр, 55. Такі форми, за спостереженнями О. Колесси, з'явилися під впливом живої народної мови [10, с. 48]. Часте закінчення *-ове (-еве)* Н. в. множини для пам'яток наступного періоду, зокрема в Крехівському Апостолі воно послідовно вживається в назвах істот: *арабове*, *богачове*, *королеве*, *мужове*, *рабове* і багато под., що було властиво, як стверджує І. Огієнко, для всіх українських пам'яток XVI ст. [17, с. 330]. І. Керницький зауважує, що в текстах XVI ст. ця флексія фіксується головню в галицьких пам'ятках: *богачеве*, *волове*, *в[д]прове*, *гр[д]ове*, *морове* тощо [9, с. 54]. Через втрачання її на користь *-ы* в релігійних текстах пізнього середньовіччя простежують варіативні форми: *ангелы* – *ангелове*, *докторы* – *докторове* тощо [17, с. 330].

Родовий відмінок множини. Глибокі зміни в іменниковій парадигмі відображають форми Р. в. множини. Насамперед треба звернути увагу на нечасті випадки збереження давніх закінчень іменників **ō*, **jō*-основ: *а(т)ць наши(х)* УП, 68 б, *рабъ* своїх УП, 67 б, *раб* своих КСС, 210 зв., ω(т) *рабъ* Тр, 69, из *ребрь* Тр, 89, 113, ωгненьхъ *азыкъ* Тр, 175 зв., а також відображення їх в іменнику на приголосний: с *нбсъ* УП, 65 б. Занепад давніх форм у богослужбових текстах констатує І. Огієнко: „Давньої форми Р. в. **ō*-основ у Крехівському Апостолі немає зовсім, збереглися тільки рідкі випадки: от *апостол* 232, певне, як вплив церковнослов'янський” [17, с. 333].

До морфологічних особливостей народнорозмовної мови зараховуємо наявність в іменниках чоловічого роду у Р. в. множини колишніх основ на *-*ō*, *-*jō* флексії *-овъ (-евъ)*, засвоєної від іменників **й*-основ: *апостоловъ*, *вороговъ*, *городовъ*, *греховъ*, *злод[д]авъ*, *мужовъ*, *поклоновъ* тощо [5, с. 262], *гр[д]овъ* УП, 66 а, *сновь*, *чаровъ* Изм. № 488, 55, ω(т) *дльговъ* Тр, 36 зв., *облаковъ* Тр, 182 зв., *плодовъ* Тр, 112, ω(т) *радовъ* Тр, 154, пор. також питому форму: *сїаѡвъ* МП, 102. Це закінчення поширеніше в Крехівському Апостолі: *греков*, *днев*, *звычайев*, *листов*, *покоев*, *птахов* та багато ін. [17, с. 332], у Пересопницькому Євангелії:

братовь, враговь, градовь, греко(в) та ін., як і його фонетичні варіанти: *братоувь, влосоувь, тала(н)тоувь, оученикоувь* і под. [24, с. 41].

Закінчення *-овь* іменника *день* у Р. в. множини в Четьї, на думку В. Німчука, характеризує рідну мову перекладача, а не переписувача: до девяти *дновь*, ини(х) *дновь*, за кілько *дновь*, до *.ѣ. дно(в)* тощо 1489, Четья, 62. Тут же вжито форми: *ты(х) дниш*, *поститеса дниш .М.*, властиві, мабуть, церковнослов'янській мові текстів, із яких зроблено переклад [15, с. 62].

У зазначеній граматичній формі спостерігаємо взаємодію й інших флексій іменників, зокрема жіночого роду колишньої *ї-основи: *заповѣди* Тр, 116 зв. – *заповѣди* твоихъ Тр, 49 зв., *ѡ(т) скорбиш* УП, 67 а – *скръбеи* Тр, 98. Тож Р. в. множини іменників характеризується поширеністю закінчення *-ий*, що розвинулося з *-ьи* < *-*ьь*: *двериш* Тр, 149, *заповѣди* Тр, 116 зв., *людѣи* МП, 7, *людѣи* Тр, 36, *людѣи* Тр, 106, *людѣи* Тр, 111, *ѡ(т) скорбиш* УП, 67 а та ін. У релігійних текстах виявлене також закінчення *-ей* Р. в. множини іменників жіночого роду, що є фонетичною видозміною колишнього *-ьи*, де редукований *ь* перейшов в *е* [2, с. 82]: *внѣтръ мысли, пѣдеи, роукозатеи*, *ѡ(т) копѣи* тощо 1489, Четья, 59, *болѣнеи* Тр, 41, *заповѣдеи* Изм. № 489, 7, *заповѣдеи* Тр, 49 зв., *ѡ(т) напастеи* и *скръбеи* Тр, 98, *пѣдеи* Изм. № 488, 228, *страстеи* Тр, 78, 93, 156, *ѡ(т) сѣнеи* Тр, 70, 98 тощо. Для іменників з *ї-основами варіативність флексій *-ий* / *-ей* була притаманна і в релігійних текстах XVI ст.: *злостей – злостий, крѣвкостей – крѣвкостий* тощо, де вторинні форми на *-ей* І. Огієнко слушно вважає говірковими [17, с. 334].

Аналогічні поплутання флексій відображають іменники середнього роду: *сѣгрѣшенѣи – сѣгрѣшенѣи* Тр, 88 зв., 89, тож закінчення *-ей* / *-ий* переносилося, вочевидь, на іменники інших основ: *м(с)ѣци, князеи, конѣи* та ін. 1489, Четья, 59. *мжчители* Тр, 79 зв., але: чотири тисаца *мѣжьи* КСС, 39 зв., *прѣгрѣшенѣи* Тр, 48 зв., *ѡ(т) сѣди* Тр, 43 і под. Такі хитання у формі Р. в. множини іменників чоловічого роду виявляють і в текстах Крехівського Апостола XVI ст.: *дней, зводителей, королей*, але: *дний, мѣциш* [17, с. 333]. Як відомо, „...нині континуант *-ей* притаманний північному і південно-східному наріччям української мови та волинському й подільському діалектам південно-західного” [15, с. 59], а закінчення *-ий* за твердженнями дослідників, було характерне для пам'яток південно-західного походження [5, с. 270], збереглося в південно-карпатських українських говорах: *гусий, костий* [18, с. 228], у говорі галицьких лемків: *гостий, путій*; у говорі батюків: *гостий, гусий*; у подільських говірках: *ночий, слабостий* тощо [2, с. 83].

Давальний відмінок множини. У давальному відмінку множини іменників чоловічого роду на *-*ѡ, -*јѡ* відображено давні флексії: *воиномъ* УП, 28 а, *грѣшникомъ* УП, 67б, *тропаре(м)* УП, 173 а, *лѣва(м)* МП, 57, *оученикамъ* Тр, 83, *члѣдом(м)* (!) Изм. №488, 111, засвідчені внаслідок аналогічного впливу й в іменниках *й-основ: *сѣом(м)* МП, 82. Наведені приклади репрезентовано в текстах з різних регіонів України, тож доречно зауважити, що чимало українських говорів і тепер ще містять давні форми Д. в. множини, а саме закарпатські говірки: *льодом*; говори Холмщини: *паном охвіцером*; південноподільські говірки: *коньом, людьом, чоботьом*; говірки північно-західної Чернігівщини: *дядьком, пастухом*, а також у поліських та карпатських говірках, де вони виступають паралельно з нормативними формами на *-ам* [2, с. 86; 13, с. 134].

Закінчення *-емъ* Д. в. множини притаманне й іменникам *ї-основи, які дуже рано підпали під вплив *јѡ-основ: *людемъ* МП, 73, *стртемъ* (!) УП, 86 б. Збережене воно і в деяких діалектах, до прикладу, в говорі батюків: *дверем, людем*; у наддністрянських говірках: *костем* [2, с. 87; 13, с. 153]. Слушним є припущення І. Чепіги, що збережена в Пересопницькому Євангелії флексія *-емъ* (*болѣземъ, дверемъ*) підтримувалася народнорозмовною практикою, бо відома й деяким сучасним південно-західним говорам [24, с. 41].

Варто зауважити, що в іменниках чоловічого роду в аналізованій формі не виявлено закінчень *-ам* (*-ям*). Як висновують дослідники, у боротьбі іменникових закінчень сильний вплив *а, *ја-основ розпочався пізно, до прикладу, в Крехівському Апостолі іменники чоловічого роду *ѡ, *јѡ-основ ніколи не закінчуються на *-ам* (*-ям*), панівною є флексія *-ом* (*-ем*): *веком, конем, отцем, поганом*, яка використовувалася аж до кінця XVII ст. [17, с. 335].

Орудний відмінок множини. О. в. множини іменників характеризується паралельними формами. Передусім варто зазначити послідовність вживання іменників *ѡ, *јѡ-основ із давньою флексією *-ы*: *сѣ архаѣлы* Тр, 96, з *бѣды* Изм. № 488, 4, 9 зв., 20, *краткими гѣы* Тр, 157, *сѣ книжники, сѣ сѣнники, сѣ оученики* Тр, 36, *сѣ свѣтилники* Тр, 73, *всѣми човѣствы* УП, 9 а тощо, вплив яких поширився й на іменники консонантних основ: *чюдеса* УП, 156 б – *чюдесми* Тр, 132 зв. та ін. Такі флексії іменників в О. в. множини були розповсюджені й у релігійних пам'ятках наступного століття, до прикладу, в Пересопницькому Євангелії: *на(д) доухы, межи народы, со оученики* [24, с. 41], у Крехівському Апостолі: *перед анѣгелы, голосы своїми, дяконы, з отцы, роботники хитрыми, с трияны, з учинки* та багато ін. [17, с. 341]. За спостереженнями мовознавців, залишки архаїчних форм на *-ы* (*-и, -і*) О. в. множини містять бойківські, лемківські, закарпатські, гуцульські говори і деякі говірки Житомирщини: *медже бойкы, з волы, з дуби, перед жниви, из паны, тима часы* і под. [8, с. 109]. З огляду на консеквентність їх у західноукраїнських говорах, І. Огієнко припускається думки про значно ширші терени його функціонування в XVI ст. [17, с. 341].

Іменникам *ї-основи в О. в. множини притаманне традиційне закінчення *-ьми (-ми)*: в *Щьми* ЄС, 2, пред *дверми* XV ст., Ап, 72, предними *дверми* УП, 68 б і под. Поодинокі приклади іменників різних відмін відображають незначну тенденцію до відмінювання за зразком *ā, *jā-основ: *лоучами* Тр, 184, *радоцями* УП, 95 б, засвідчену також пам'ятками офіційно-ділового стилю XV ст. Закінчення *-ами (-ями)*, котре виступає в іменниках другої відміни сучасної української мови в усіх говірках і є основним для О. в. множини [8, с. 109, 116], більш послідовно використовувалося у релігійних текстах XVI ст.: *взянями, псами, сынами, учинками* [17, с. 342]; *въинами, вълосами, голосами, злочинцами* [24, с. 42], а в пам'ятках XVII ст. стало провідним [8, с. 118].

Місцевий відмінок множини. М. в. множини іменників вирізняється строкатістю закінчень. Чимало варіативних написань пов'язані з іменниками давніх *ō, *jō-основ. До прикладу, іменники твердої групи відображають питому флексію *-ъь*: в *безчиньствъь* Тр, 120, в *избитцъь* МП, 20, о *оустъь* УП, 67 а, на *хиромивъь* КСЄ, 8 зв., 94 зв. тощо, яка вплинула на консонантні основи й зумовила заміну давньої флексії *-ьхъ* таких іменників на *-ъь*: в *чюдесъь* УП, 3 а. Унаслідок зміни *ē > i іменники чоловічого роду на *-ō* також набули флексії *-ихъ* (*-ыхъ*): ω *гръди(x)* Изм. № 488, 25, в *гръдихъ* Изм. № 488, 50, оу *часихъ* Тр, 95 та ін. Примітно, що іменники м'якої групи зазначеної основи у М. в. множини первісно закінчувалися на *-ихъ*: в *канцихъ* Тр, 181 зв., пор. ще вияв зміни *и* на *ы*: в *срдъыхъ* КСЄ, 109 зв., в *кзыцъыхъ* КСЄ, 92. Проте богослужбові пам'ятки фіксують флексію *-ехъ* < *-ьхъ* іменників колишньої *ї-основи: по *днѣхъ* Тр, 91, в *лысте(x)* МП, 146. Окрім того, представлено зміну флексії *-ехъ* < *-ьхъ* в іменниках колишньої *ї-основи: в *заповдѣ(x)* УП, 87 а, в *мысле(x)* УП, 9 а, в *пдѣне(x)* МП, 137, в *печалехъ* Тр, 101, хоча знаходимо й словоформу: в *брани(x)* УП, 182 а, зумовлену, вочевидь, впливом іменників *jō-основ або ж особливістю артикуляції ненаголошеного *e*. Така варіативність у словозміні іменника була притаманна й для мови пам'яток наступних століть, зокрема І. Огієнко, досліджуючи тексти Житомирського Євангелія 1571 року, підкреслив, що форми Д. в. множини іменників чоловічого роду на *-омъ, -емъ, О. в. множини на -ы, -и, М. в. на -ъь (-ехъ, -ихъ)* „...держалися в українській літературній мові не лише XVI – XVII ст., але перейшли навіть у XVIII ст.” [16, с. 17].

Висновки. Аналіз паралельних закінчень іменників у церковнослов'янських текстах української редакції XV ст. показав певне руйнування традиційної орфографії й перебудову іменникової парадигми, оскільки виявлено наслідки заміни старих форм новими, що виникли в результаті взаємодії іменників різних давніх основ. Хитання у словозміні репрезентовані аналогічними закінченнями іменників *ū-основ у родовому, давальному і місцевому відмінках однини, називному і родовому множини іменників колишніх *ō, *jō-основ. Незаперечним є вплив іменників *ā, *jā-основ на форми іменників *ō, *jō- та *ї-основ.

Численні приклади говіркових впливів не можуть послідовно відобразитися у релігійних текстах з огляду на специфіку функціонального стилю та невелику кількість збережених писемних пам'яток української редакції, проте поява нових рис у давніх рукописах обов'язково свідчить про наявність їх у живому мовленні, котре було незмінною умовою проникнення нових мовних особливостей у пам'ятку. Фіксуємо мовні поплутання, що були поширені в українських пам'ятках пізнього середньовіччя і збереглися до сьогодні в українських діалектах. Зокрема, відзначаємо випадки вживання флексії *-ови* в давальному відмінку однини іменників чоловічого і середнього роду, зумовленої давнім впливом іменників *ū-основ і властивої сучасним південно-західним діалектам, позаяк флексія *-у* цієї граматичної форми зрідка використовується в північно-західних говірках. Варіативність флексій *-ий/-ей* у родовому відмінку множини дозволяє виявити давні ареали говіркових явищ.

У контексті дослідження мовних рис релігійних текстів самотність української мови постає незаперечним фактом, що дає підстави стверджувати про глибину неперервності розвитку української мовної системи від найдавніших часів до сьогодні.

Перспективи використання результатів дослідження. Наукові узагальнення, викладені у праці, поглиблюють засадничі положення з історичної діалектології та історичної граматики української й інших слов'янських мов, сприяють установленню взаємозв'язків між варіативністю елементів мовних рівнів зокрема та варіантами української мови загалом. Одержані результати наукової розвідки уможливають використання наукових узагальнень для написання фундаментальних праць з історії української мови, історичної граматики української мови та української діалектології, а також для типологічних студій з порівняльної граматики слов'янських мов. Результати наукового дослідження слугуватимуть створенню підручників і навчальних посібників з історичної граматики української мови, історії української мови та історичної діалектології, розробленню спецкурсів для студентів філологічних факультетів.

Перспективи подальшого дослідження варіативності української літературно-писемної мови вбачаємо у вивченні варіативних мовних одиниць на різних рівнях мовної структури в писемних пам'ятках інших періодів розвитку української мови, у виокремленні функціональних варіантів української літературно-писемної мови на основі отриманих мовних фактів інших хронологічних зрізів.

Скорочення

Ап – Карпинский М. Южно-русский Апостол XV века / М. Карпинский // Русский филологический вестник. – Варшава, 1888. – Т. 19. – С. 68–73.

ЄС – Соболевский А. И. Поучения Ефрема Сирина 1492 года / А. И. Соболевский // Труды по истории русского языка. Т. 1. Очерки по истории русского языка. – Київ, 1884. – С. 50–58.

Ізм. № 488, Ізм. № 489 – Требін О. Матеріали до історії української мови з рукописів XV віку київських бібліотек / О. Требін // Записки Українського наукового товариства в Києві. – 1910. – Т. 7. – С. 1–16.

КСЄ – Крыжановский Г. Каменец-Стромиловское тетраевангелие 1411 года и волынское наречие в XIV – XV вв. / Г. Крыжановский // Волынские Епархиальные ведомости. Вып. 17. – Кременец, 1886. – С. 502-509; Вып. 18. – Кременец, 1886. – С. 531-540.

МП – Соколов И. И. Мукачевская псалтырь XV века / И. И. Соколов // Сборник статей по славяноведению, составленный и изданный учениками В. И. Ламанского по случаю 25-летия его ученой и профессорской деятельности. – СПб. : тип. Имп. Акад. Наук, 1883. – С. 450–468.

Тр – Триодъ цвѣтная. [Triod' cvetnaja ; Kraków, Svebold (Szwajpolt) Fiol, ante 1491]. Muzeum Narodowe w Krakowie [Resurs elektroniczny] : Małopolska biblioteka cyfrowa : URL: <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/doccontent?id=82876> [mianowanie z ekranu]

УП – Колесса О. Ужгородський „Полуустав” у пергаминовій рукописі XIV в. / О. Колесса // Записки НТШ, Львів, 1925. – Т. 141–143. – С. 1–59.

Четья – Німчук В. Українська Четья 1489 року / В. Німчук / відп. ред. В. Мойсієнко. – Житомир, 2015. – 101 с.

Література

1. Бабич Н. Д. Історія української літературної мови : практичний курс / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1993. – 374 с.
2. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.
3. Білих О. П. Словозміна в церковнослов'янській мові української редакції (кінець XVI – XVII ст.) / О. П. Білих. – Кіровоград : ФОП Александрова М. В., 2016. – 328 с.
4. Гнатюк Л. П. Варіативний складник мовної свідомості українців: історико-лінгвістичний вимір / Л. П. Гнатюк // Мовознавство. – 2015. – № 2. – С. 86–96.
5. Гринчишин Д. Четья 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови / Д. Гринчишин // Записки НТШ. Т. ССXXIX. Праці філологічної секції / ред. М. Ільницький, О. Купчинський. – Львів : вид-во НТШ, 1995. – С. 251–276.
6. Запаско Я. П. Українська рукописна книга / Я. П. Запаско. – Львів, 1995. – 478 с.
7. Иорданиди С. И. История именных парадигм множественного числа в русском языке / С. И. Иорданиди. – М., 1996. – 100 с.
8. Історія української мови. Морфологія / відп. ред. В. В. Німчук. – Київ : Наук. думка, 1978. – 539 с.
9. Керницький І. М. Система словозміни в українській мові / І. М. Керницький. – Київ : Наук. думка, 1967. – 288 с.
10. Колесса О. Ужгородський „Полуустав” у пергаминовій рукописі XIV в. / О. Колесса // Записки НТШ. – Львів, 1925. – Т. 141–143. – С. 1–59.
11. Марчило Л. М. До історії форм родового відмінка в українській мові (на матеріалі Пересопницького Євангелія 1556–1561 рр.) / Л. М. Марчило // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. – 2011. – Вип. 7. – С. 45–50.
12. Матвіяс І. Г. Діалектна основа словозміни в українській літературній мові / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2006. – № 5. – С. 52–65.
13. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. – Київ, 1973. – 183 с.
14. Німчук В. В. Пам'ятки української мови / В. В. Німчук // Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк [та ін.]. – Київ : вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 418–420.
15. Німчук В. Українська Четья 1489 року / В. Німчук / відп. ред. В. Мойсієнко. – Житомир, 2015. – 101 с.
16. Огієнко І. Українська Житомирська Євангелія 1571 року / І. Огієнко. – Вінніпег : Благодійне видавництво „Українська автокефальна церква”, 1922. – 72 с.
17. Огієнко І. Українська літературна мова XVI століття і Крехівський „Апостол” 1560 року / І. Огієнко. – Варшава : Друкарня синодальна, 1930. – Т. 1–2.
18. Панькевич І. А. Українські говори Підкарпатської Русі та суміжних областей / І. А. Панькевич. – Прага, 1938. – 549 с.
19. Русанівський В. М. Історія української літературної мови / В. М. Русанівський. – Київ : АртЕк, 2002. – 423 с.
20. Скаб М. В. Церковнослов'янська мова української редакції: історія виникнення та функціонування, графіка, орфографія, фонетика, лексика / М. В. Скаб. – Чернівці, 2014. – 340 с.
21. Стаменова А. История лексических древнеболгаризмов в украинском литературном языке / А. Стаменова. – София : Paradox, 2017. – 535 с.
22. Успенский Б. А. Краткий очерк истории русского литературного языка (XI – XIX вв.) / Б. А. Успенский. – М. : Гнозис, 1994. – 240 с.
23. Чепіга І. Пересопницьке Євангеліє і морфологічний стандарт української мови / І. Чепіга // Український діалектологічний збірник. – Київ : Наук. думка, 1997. – Кн. 3. – С. 231–236.
24. Чепіга І. Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови / І. Чепіга // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут української мови ; підгот. І. П. Чепіга, Л. А. Гнатенко ; ред. кол. О. С. Онищенко [та ін.]. – Київ, 2001. – С. 13–54.
25. Шахматов А. А. Очерк древнейшего периода в истории русского языка / А. А. Шахматов // Энциклопедия славянской филологии. – Петроград, 1915. – Вып. 11.1. – 369 с.
26. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Харків : Акта, 2002. – 1054 с.
27. Kuraszkiewicz W. Gramoty halicko-wołyńskie XIV – XV wieku. Studium językowe / W. Kuraszkiewicz. – Kraków, 1934. – 174 s.

References

1. Babych N. D. Istoriiia ukrainiskoi literaturnoi movy : praktychnyi kurs / N. D. Babych. – Lviv : Svit, 1993. – 374 s.
2. Bevenko S. P. Istorychna morfolohiia ukrainiskoi movy / S. P. Bevenko. – Uzhhorod : Zakarpatske oblasne vydavnytstvo, 1960. – 416 s.

3. Bilykh O. P. Slovozmyna v tserkovnoslovianskii movi ukrainskoi redaktsii (kinets XVI – XVII st.) / O. P. Bilykh. – Kirovohrad : FOP Aleksandrova M. V., 2016. – 328 s.
4. Hnatiuk L. P. Variatyvnyi skladnyk movnoi svidomosti ukrainsiv: istoriko-linhvistychnyi vymir / L. P. Hnatiuk // Movoznavstvo. – 2015. – № 2. – S. 86–96.
5. Hrynchysyn D. Chetia 1489 roku – vydatna konfesiina pamiatka ukrainskoi movy / D. Hrynchysyn // Zapysky NTSh. T. CCXXIX. Pratsi filolohichnoi sektsii / red. M. Ilnytskyi, O. Kupchynskyi. – Lviv : vyd-vo NTSh, 1995. – S. 251–276.
6. Zapasko Ya. P. Ukrainska rukopysna knyha / Ya. P. Zapasko. – Lviv, 1995. – 478 s.
7. Yordanydy S. Y. Ystoria ymennykh paradyhm mnozhestvennoho chysla v russkom yazyke / S. Y. Yordanydy. – M., 1996. – 100 s.
8. Istoriia ukrainskoi movy. Morfolohiia / vidp. red. V. V. Nimchuk. – Kyiv : Nauk. dumka, 1978. – 539 s.
9. Kernytskyi I. M. Systema slovozmyny v ukrainskii movi / I. M. Kernytskyi. – Kyiv : Nauk. dumka, 1967. – 288 s.
10. Kolessa O. Uzhhorodskiy „Poluustavъ” u perhaminovii rukopysy XIV v. / O. Kolessa // Zapysky NTSh. – Lviv, 1925. – T. 141–143. – S. 1–59.
11. Marchylo L. M. Do istorii form rodovoho vidminka v ukrainskii movi (na materiali Peresopnytskoho Yevanheliia 1556–1561 rr.) / L. M. Marchylo // Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M. P. Drahomanova. Serii 10: Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy. – 2011. – Vyp. 7. – S. 45–50.
12. Matviias I. H. Dialektna osnova slovozmyny v ukrainskii literaturnii movi / I. H. Matviias // Movoznavstvo. – 2006. – № 5. – S. 52–65.
13. Matviias I. H. Imennyk v ukrainskii movi / I. H. Matviias. – Kyiv, 1973. – 183 s.
14. Nimchuk V. V. Pamiatky ukrainskoi movy / V. V. Nimchuk // Ukrainska mova. Entsyklopediia / redkol.: V. M. Rusanivskyi, O. O. Taranenko, M. P. Ziabliuk [ta in.]. – Kyiv : vyd-vo „Ukr. entsykl.” im. M. P. Bazhana, 2000. – S. 418–420.
15. Nimchuk V. Ukrainska Chetia 1489 roku / V. Nimchuk / vidp. red. V. Moisiienko. – Zhytomyr, 2015. – 101 s.
16. Ohiienko I. Ukrainska Zhytomyrska Yevanheliia 1571 roku / I. Ohiienko. – Vinnipeh : Blahodiine vydavnytstvo „Ukrainska avtokefalna tserkva”, 1922. – 72 s.
17. Ohiienko I. Ukrainska literaturna mova XVI stolittia i Krekhivskiy „Apostol” 1560 roku / I. Ohiienko. – Varshava : Drukarnia synodalna, 1930. – T. 1–2.
18. Pankevych I. A. Ukrainski hovory Pidkarpatskoi Rusi ta sumizhnykh oblastei / I. A. Pankevych. – Praha, 1938. – 549 s.
19. Rusanivskyi V. M. Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy / V. M. Rusanivskyi. – Kyiv : ArtEk, 2002. – 423 s.
20. Skab M. V. Tserkovnoslovianska mova ukrainskoi redaktsii: istoriia vynyknennia ta funktsionuvannia, hrafiika, orfohrafiia, fonetyka, leksyka / M. V. Skab. – Chernivtsi, 2014. – 340 s.
21. Stamenova A. Ystoria leksycheskykh drevnebolharyzmov v ukraynskom lyteraturnom yazyke / A. Stamenova. – Sofyia : Paradox, 2017. – 535 s.
22. Uspenskyi B. A. Kratyki ocherk ystorry russkoho lyteraturnoho yazyka (XI – XIX vv.) / B. A. Uspenskyi. – M. : Hnozys, 1994. – 240 s.
23. Chepiha I. Peresopnytske Yevanheliie i morfolohichnyi standart ukrainskoi movy / I. Chepiha // Ukrainskyi dialektolohichnyi zbirnyk. – Kyiv : Nauk. dumka, 1997. – Kn. 3. – S. 231–236.
24. Chepiha I. Peresopnytske Yevanheliie – unikalna pamiatka ukrainskoi movy / I. Chepiha // Peresopnytske Yevanheliie 1556–1561 rr. Doslidzhennia. Transliterovanyi tekst. Slovpokazhchyk / NAN Ukrainy, Natsionalna biblioteka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, Instytut ukrainskoi movy ; pidhot. I. P. Chepiha, L. A. Hnatenko ; red. kol. O. S. Onyshchenko [ta in.]. – Kyiv, 2001. – S. 13–54.
25. Shakhmatov A. A. Ocherk drevneisheho peryoda v ystorry russkoho yazyka / A. A. Shakhmatov // Entsyklopedyia slavianskoi fylolohyy. – Petrohrad, 1915. – Vyp. 11.1. – 369 s.
26. Shevelov Yu. Istorychna fonolohiia ukrainskoi movy / Yu. Shevelov. – Kharkiv : Akta, 2002. – 1054 s.
27. Kuraszkiewicz W. Gramoty halicko-wołyńskie XIV – XV wieku. Studium językowe / W. Kuraszkiewicz. – Kraków, 1934. – 174 s.

Рецензія/Peer review : 14.05.2019

Надрукована/Printed : 02.07.2019